

La particular relació de Manuel Vázquez Montalbán amb la Catalanitat

Josep V. Saval
University of Edinburgh

La relació de l'escriptor Manuel Vázquez Montalbán amb Catalunya sempre ha estat polèmica en part perquè va escriure la major part de la seva obra en castellà. Per una altra banda ha estat acusat de manera irracional i no pas fonamentada per les seves idees tant per certs sectors catalanistes que l'exclouen com català per motiu de la llengua en la que va escriure com pels sectors més furibunds centralistes i anticatalans. No fa gaire des de l'emissora de ràdio COPE (Cadena de ondas populares españolas), el visceral locutor Federico Jiménez Losantos l'acusava, quan ja fa malauradament dos anys que és mort, d'estar darrera d'aquesta ideologia "separatista" del nou Estatut. El que sí és un fet real és que sempre va mantenir un relació molt propera amb la catalanitat i va respectar i estimar el seu petit país com pocs. Mai va menysprear les seves arrels de fora de Catalunya, lloant la dualitat complexa del mestissatge. En un dels seus poemes del llibre *Praga* (1982) diu:

estimava la mort quotidiana del drapaire
a la pell de conill!
era la resistència lingüística d'una raça
somos los mejores
los mestizos somos los mejores
tenim dues llengües
tenim dos arguments d'exili
dos posibilidades de silencio

(Memoria y deseo 297).

Ell es considerava: "esquerrà, liberal i xarnego" com diu al pròleg d'Elogis *desmesurats* (7), en aquest ordre, pel que fa a la seva identitat. Sempre es va mostrar orgullós de ser català malgrat considerar el nacionalisme un luxe davant d'altres problemes que considerava més importants. Les seves idees eren universalistes

pròpies del moviment obrer, i com declarava a la revista *Ajoblanco*: “Yo parto de una vieja postura leninista que dice que hay que estar a favor de los nacionalismos oprimidos y en contra de los opresores” (Fallarás 41). Per tant sempre va defensar la cultura catalana i la identitat nacional catalana, defensant-la dels atacs d’altres nacionalismes, a vegades menys perceptibles, com l’espanyol.

La postura de Vázquez Montalbán va provocar algunes polèmiques i Joan Ramon Resina des de *El cadáver en la cocina* comentava que a la sèrie Carvalho els personatges de parla catalana sempre solien ser els dolents: “Son casi siempre catalanes los que se ocultan detrás de las bambalinas del crimen y abandonan el trabajo sucio a unos pobres comparsas” (95). L’escriptor es defensà des de les pàgines de *La literatura en la construcción de la ciudad democrática*, tot dient: “es lógico que en el marco dialéctico de la serie Carvalho y el que tiene el poder suele tener todos los números para ser *el malo*, sea catalán o tailandés” (156). Si més no, en un article sobre els escriptors catalans que escriuen en castellà, Stewart King mostra com aquests escriptors no deixen de ser percebuts com a catalans en altres àrees geogràfiques de l’estat espanyol: “Castilian-language writers from Catalonia do not deny or contribute to the erasure of Catalan culture by writing in Castilian: instead they infuse their work with a Catalan accent, challenging the very assumptions which underline the myth of Spanish unity in the very language which is the basis of that myth” (300).

Vázquez Montalbán dominava perfectament el català i va escriure assajos com *Rafael Ribó, l’optimisme de la raó, L’esquerra necessària, Barcelones* (escrita en castellà i traduïda posteriorment per Xavier Lloveras), *Antologia de la nova cançó catalana* (als inicis de la seva carrera) o l’obra teatral *Flor de nit*, amb la col·laboració de Joan Lluís Bozzo, a més a més de poemes i cançons, algunes d’elles recollides en el musical *Guillermotta en el país de las Guillerminas*. A aquesta llista es deuen d’afegir centenars de articles publicats al diari *Avui*, alguns de ells recollits en el llibre *Elogis desmesurats*. Malgrat tot sempre va dir que no podia escriure una novel·la sencera perquè l’escriptura d’una novel·la comporta una forta relació, segons Vázquez Montalbán, entre la sintaxi i el procés creatiu, la manera en que es concebeixen els esdeveniments de la ficció, per a la qual no es

considerava prou preparat com va declarar en el programa de Televisió de Catalunya *Retalls*:

Per mi, la meva acumulació lingüística, pel català que jo sé —és evident que no és massa— sí que jo puc enfortir-lo quan estic fent una obra literària amb diccionaris i amb materials d'ajut. Jo puc treure una obra de teatre, inclús alguns poemes, ara... jo no m'atreviria mai amb una novel·la perquè la novel·la implica una relació sintaxi-pensament molt forta, molt estricta, que jo no em trobo preparat per fer. [...] Em surten moltes coses perquè des de petit és una llengua familiar però no em surt a l'hora que sigui un gran procés verbal.

La família de Manuel Vázquez Montalbán era originària de Múrcia i Galícia. La seva mare, Rosa Montalbán, ja havia nascut a Barcelona, filla d'emigrants procedents d'Águilas i Cartagena, que s'instal·laren a la capital catalana a l'època de la primera Exposició Universal de 1888. Com ell mateix explicava en el programa televisiu, durant la seva infantesa el marcà molt la relació amb l'àvia doncs la mare treballava llargues jornades fora de casa per poder mantenir la família quan el pare, d'origen gallec, era a les presons franquistes per motius polítics: “em va criar la meva àvia, una dona de Cartagena, de Múrcia. Els meus records fins els cinc anys estan molt vinculats a aquesta dona”. La llengua familiar era el castellà si més no a la Barcelona de la postguerra el bilingüisme era una forma comuna de comunicació, malgrat la prohibició de fer servir el català en la vida quotidiana. Però en un barri d'extracció popular com el Raval de Barcelona, existia un clar sentiment solidari de comunitat, especialment entre tots els que havien perdut la Guerra Civil. El mateix Manuel Vázquez explicava en una entrevista amb Georges Tyras la forta relació entre les dues llengües als primers anys de la postguerra:

Sea como sea, mi relación con la catalanidad siempre ha sido de cohabitación, lo cual era natural en aquella época, pues yo pertenecía a una generación en que los dos proletariados, el autóctono y el inmigrado, cohabitaban. En el barrio del Raval y en el barrio chino, los trabajadores de origen catalán y los de origen inmigrante estaban juntos, mezclados. Y

cohabitar quiere decir, precisamente, saber que hay uno diferente, porque habla de manera distinta y tiene usos y costumbres diferentes (40).

Vázquez Montalbán sempre anteposava el concepte de classe per damunt de qualsevol proposta nacional. Al seu parer existien d'altres necessitats més urgents com la igualtat, la solidaritat i la llibertat plena i democràtica:

más bien he tenido una cierta simpatía por algunas reivindicaciones del nacionalismo catalán por lo que significaban como reequilibrio de las relaciones de supeditación bajo el nacionalismo español, que ha costado guerras civiles, bombardeos de Barcelona, ocupaciones militares, usurpaciones lingüísticas. Ahora, llega un momento en el que primar la cuestión nacional por delante de cualquier otra reflexión de carácter emancipatorio a mí no me seduce (Tyras 230).

La memòria col·lectiva i els seus orígens jugaren un paper predominant en la seva formació i en el seu tarannà. Per això el mestissatge és un element que a Manuel Vázquez Montalbán no deixa de donar-li una capacitat de percepció diferent: “De alguna manera el mestizo contempla desde fuera. Y esa presencia del observador, del outsider que contempla lo social también le concede solidez, ese carácter de mirada fija. Puede contemplar desde una complicidad de duplicidad” (Tyras 144-145).

Cal recordar que Vázquez Montalbán va néixer en una cruïlla de camins, nascut en el número 11 del carrer Botella, a poques passes de la plaça del Pedró, en el barri del Raval de Barcelona. Aquesta plaça, encara avui en dia, té una estranya forma triangular amb un obelisc amb la imatge de Santa Eulàlia, antiga patrona de Barcelona, ja que allí es trobava el senyal que indicava les diferents direccions cap a Barcelona. Actualment, en forma d'aspa, conflueixen els carrers Hospital, Carme, Botella i Sant Antoni Abat, que segueixen els quatre camins que podia agafar el viatger medieval proper a la capital catalana. El carrer del Carme duu a la porta de la muralla de la Portaferissa, el carrer Hospital conduïa a la porta de la Boqueria, propera al mercat del *boc* o xai. En sentit extramurs els carrers Botella i seguidament de la Cera es dirigeixen cap a Montjuïc mentre Sant

Antoni Abat, abans Via Morisca i per on se solia rebre els reis quan tornaven a la ciutat, apunta cap a la vall del Llobregat. La ubicació mostra aquesta clara forma de cruïlla de camins i per tant de cultures el que, i encara que això passés fa molt de temps, va deixar al barri i en els seus pobladors un caràcter obert i mestís.

A partit de la identitat del barri i de l'origen familiar immigrant adaptada al mitjà que els assimila i integra sorgeix la creativitat d'aquest escriptor. Durant el franquisme aquest aspecte s'anirà perdent en dirigir els nouvinguts cap a les zones perifèriques de la ciutat, com diu en Manolo a Barcelones: "la prosperitat dels anys seixanta crea barris d'immigrants autònoms, on conserven les seves pròpies arrels, sense vehicles culturals que els relacionin amb la cultura pròpia del país i amb la consciència de minoria explotada per la burgesia catalana" (258).

Cal comentar també que la part més intimista i experimental de l'obra d'en Manuel Vázquez Montalbán, la poesia, es nodreix de tota una sèrie de referents procedents de la llengua catalana. En la llarga llista d'agraïments, i referint-se als autors que l'havien influenciat en la seva creativitat poètica anomena Ausiàs March, Gabriel Ferrater i Joan Vinyoli. Habitualment els seus poemaris inclouran referències a autors catalans com Salvador Espriu i Ausiàs March en *Una educación sentimental* o l'agraïment a B. Rosselló Porcel pels "versos involuntariamente prestados (...) sin cuya utilización dos poemas de este libro hubieran sido imposibles" (*Memoria y deseo* 273) a l'inici de *Praga*. Però la millor mostra de la importància de la catalanitat a l'obra de aquest poeta es deixa sentir en el poema "Visualizaciones sinópticas", inclòs a l'apartat de la seva poesia completa sota el títol de "Liquidación de restos de serie". Aquí apareixen frases senceres en català i es mostren obertament les arrels catalanes de l'escriptor. Mitjançant quadres sinòptics que inclouen lletres de boleros i refranys s'arriba als elements culturalistes del castellà sota l'epígraf de "INSTITUTO DE CULTURA HISPÁNICA" (*Memoria y deseo* 124); Per una altra banda refranys catalans i cançons populars conflueixen en "CLUB DE FÚTBOL BARCELONA" (124), equip del qual Manuel Vázquez Montalbán era seguidor i que considerava una forma de integració a la cultura catalana per a la immigració. De la confluència d'aquests elements

sorgeix: “MANUEL VÁSQUES MONTALBÁ” (124), lògica, i a la vegada còmica, catalanització del seu propi nom. En aquests, digueme-ne, versos, Manuel Vázquez Montalbán ressaltava el pes del català i la catalanitat en la seva formació, quan senyala el mestissatge que defensa sempre, tant com a forma d’integració com a preservació de la pròpia identitat individual i col·lectiva.

De tota manera Manuel Vázquez Montalbán sempre es va sentir perifèric en relació al poder, especialment al poder central espanyol i la mentalitat centralista espanyola. Un magnífic exemple és el llibre d’entrevistes *Un polaco en la corte del rey Juan Carlos*, títol que no deixa de ser una paràfrasi de *Un yanqui en la corte del rey Arturo* de Mark Twain. L’autocalificació de “polaco” implica un fort element distanciador: “Yo era eso, el extranjero que llega a la capital y trata de ponerse al día de lo que se ha cocido allí: las batallas de la prensa, de los grupos de presión, el papel de la iglesia, de los militares...” (Tyras 212).

Manuel Vázquez Montalbán se sentia profundament català, en molts sentits, però això mai no volia dir, en absolut, la renúncia a una forma d’expressió. Va fer servir el castellà com a vehicle comunicatiu majorment, prescindint de divisions frontereres estrictes. S’oposà frontalment a la fragmentació de la llengua catalana mitjançant l’artificial i poc científica separació del valencià del català (Aranda 119), però sobre tot es va sentir d’una ciutat, la ciutat de Barcelona, que es converteix en protagonista de moltes de les seves creacions literàries com a gran part de la sèrie Carvalho, *El pianista*, *El estrangulador* (on la imaginària ciutat de Boston no és altra que Barcelona) entre moltes altres. Vázquez Montalbán se sentia sobretot barceloní, però també català, espanyol i europeu, comunitats de les quals es considerava integrant tal com ell mateix confesava:

Me puedo sentir catalán en algunas circunstancias de mi vida, como un sentimiento difuso de pertenencia a una comunidad, de la misma manera que me puedo sentir español o me puedo sentir europeo. Aunque en la mayoría de los casos, me molestan bastante las lucecitas que marcan las divisiones fronterizas. De dónde sí que soy, con seguridad, es de una ciudad, y creo que buena parte de los escritores que han utilizado la

ciudad como materia literaria acabarían confesándolo: son de una ciudad
(Tyras 36).

En el fons era un enamorat d'un paisatge, amb una comunitat dins, fidel a una memòria col·lectiva. Manuel Vázquez Montalbán era partidari dels paisatges, que va descriure amb delit, més enllà de banderes o estructures estatals.

Bibliografia

- Aranda, Quim. 1995. *Què pensa Manuel Vázquez Montalbán*. Barcelona: Dèria editors.
- Fallarás, Cristina. 1998. "Robinsón en la playa del naufragio", *Ajoblanco* 105, pàgs. 36-42.
- King, Stewart. 2002. "¿Un acento propio? Cultural Difference in Castilian-Language Literature from Catalonia", *Letras Peninsulares* 15.2, pàgs. 287-301.
- Resina, Joan Ramon. 1997. *El cadáver en la cocina. La novella criminal en la cultura del desencanto*, Barcelona, Anthropos.
- Tyras, Georges. 2003. *Geometrías de la memoria. Conversaciones con Manuel Vázquez Montalbán*, Granada: Zoela ediciones.
- Vázquez Montalbán, Manuel. 1991. *Barcelones*, Trad. Xavier Lloveras. Barcelona, Empúries.
- _____. 1997. *Elogis desmesurats*, Barcelona, Empúries.
- _____. 1998. *La literatura en la construcción de la ciudad democrática*. Barcelona: Crítica.
- _____. 2000). *Memoria y deseo. Obra poética 1963-1990*, Barcelona, Mondadori.
- _____. 2003. *Retalls. M. Vázquez Montalbán*. Idea i direcció de Blanca de la Torre. Televisió de Catalunya.